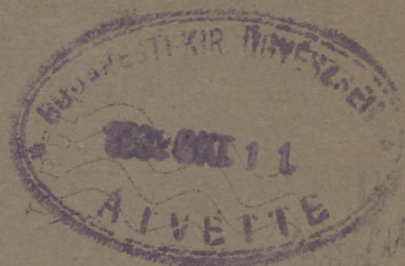

.....M.....
183.620 OSZK

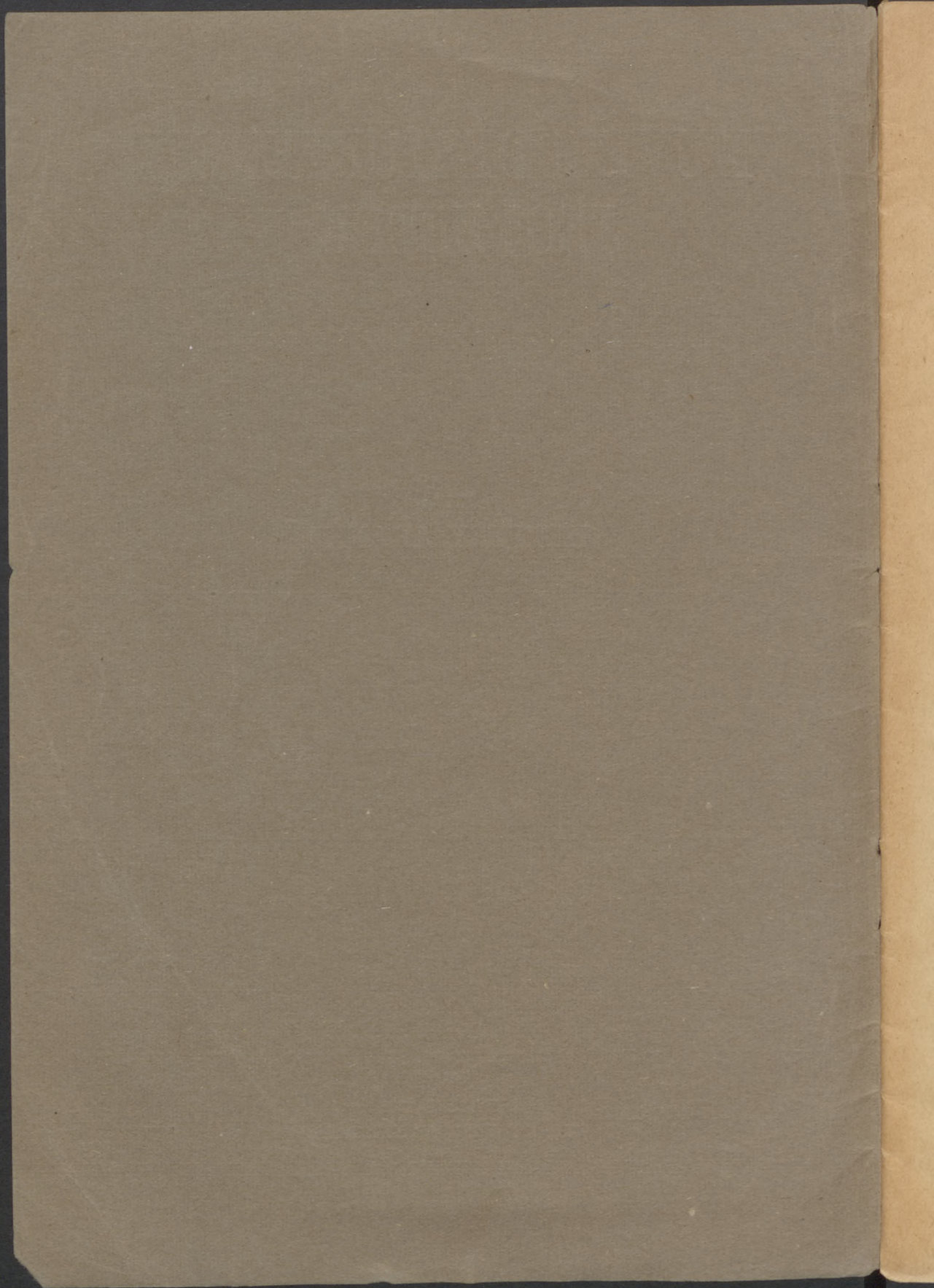
MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI JEGYZETEK

IRTA :
HETTYEY ARANKA

BUDAPEST, 1932
BUDAPESTI HIRLAP NYOMDÁJA

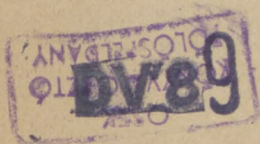

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI JEGYZETEK

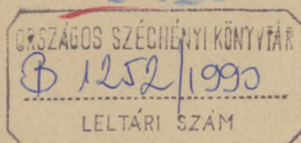
IRTA :
HETTYEY ARANKA

BUDAPEST, 1932
BUDAPESTI HIRLAP NYOMDÁJA

M183.620

BEVEZETÉS.

A ruházkodás terén is megkülönböztetünk történelem előtti és történelmi időket.

Az ősember első ruhadarabja az *öv* volt. Ezt nem szeméremből, hanem szükségből, célszerűségből hordta; az övbe dugta a kovát, a kést, stb. . . . Ez az öv rostokból készült. Először csak hosszában helyezték el ezeket a rostokat, majd később szélتيه is rakták. Így keletkezett a *fonás*. Egy ilyen ruhadarabból lenyérnyi négyszögletes darabka található a British Múzeumban. Hordott az ősember állatbőrt is, amelybe belebújt és ez többé-kevésbé megvédte őt az állatok támadásától. Később megtaláljuk a *fejvédő bőrt* (szinte az állatok ellen) és a *sarút*. A ruha és így csak a civilizáció eredménye. Az éghajlati, gazdasági és cserekereskedési viszonyok nagy befolyást gyakoroltak a primitív ember ízlésére. Kifejlődik az ízlés és az ízléstelenség. A népek érintkezése folytán lett a ruhából hiúsági kérdés. Érdekes, hogy előbb fejlődik ki a hiúság, mint a szeméremérzet. Az ősember apró csontocskákkal és később fémekkel díszíti fel magát. Minél kultúráltabbak lettek, annál inkább megfélekeztek az eredeti ruhákról. Az egyes népek öltözködési módját *népviseleeteknek* nevezzük és a népvisélet mint olyan, amely a bizonyos népre jellemző, még ma is megvan, de állandóan gyengül a civilizáció által. Mikor a polgáriásodás elkövetkezett, akkor ez az általánosított viselet csak a fejedelmeknél, papoknál és a katonaságnál maradt meg és fennáll egészen a mai napig. A ruházkodás hátrányos kinövése a divat.

A történelemelőtti időkben természetesen még nem beszélhetünk jelmezeiről. A jelmez, mint olyan, csak a XV. században jut érvényre. Ebből a korból is csak lepedő-t, sisakot, dárdákat és egy vörös kesztyűt (a hatalom jelképe) találtak. Az első színház Firenzében volt. Az első inventárium Londonban, 1568-ban. Először csak metafizikiai alakokat személyesítettek meg. A jelmezeket először a balietnél találjuk meg. 1581-ben *Baltazarini* már pompás jelmezekben hoz színre egy balietet. 1596-ban egy *Montreaux* nevű nemes színjátékot adat elő, ahol szintén találunk jelmezeket. A XVII. században már vannak kosztüm-rajzolók. *Bosse* és *Callet*. A XVIII. században szerződöttett rajzolók vannak a párizsi Operánál: *Bougné*, *Boucher* és

Fragonard. A Comedie-Française jelmezeit eben az időben *Lekain* és *Clairon* kisasszony tervezi. *Talma* jelmezei is ez utóbbinak a műve. *Molière* a vígjátékokban, *Baron* a tragédiákban (1720 *Cinna*) keresztülviszi a természetességet és ez nagy hatással van a jelmezekre is. *Hugo Victor* darabjaihoz a jelmezeket *Boulanger*, *Offenbaché*hoz *Stop*, a karikatúrista *Scribe*hez és *Delavigné*hez pedig *Delaroche* tervezi. III. Napoleon idejében *Lacos* nagy hírnévre tesz szert. Legújabban kitűnnek: *Lambert*, *Steck*, *Chaireux* és *Bianchini*.

A németeknél *Brokkmann*, *Schröder*, *Jiffland* terveznek jelmezeket. *Brüll* 1815-ben tudományosan vizsgálja a jelmezeket, de túlzás és merevség lett az eredménye. *Reinhardt* elve: mindent plasztikusan. Később rájött, hogy mindezt pótolhatja világítással.

Az angoloknál a jelmezt még *Shakespeare* sem ismeri. *Garryck*, a XIX. század legnagyobb angol színésze, 1841-ben fellép a III. Richardban és ebben a szerepben korszakalkotó, de — még paszomántos ruhában játszik.

A magyaroknál mint tervező működik *Murai János*, *Kelemen János* színtársulatánál. Az Operának és a Nemzeti Színháznak *Kémendi Jenő* a tervezője. Majd a ruhákat *Csepregyhnyé* tervezi. *Spányi*, a kiváló magyar rendező, kiadja a jelszót: *Kellenek jelmezek, nemcsak díszletek!* A jelmezek felvonulásán sokat lendített a film.

A jelmezeket a fantázia és a mítoszok születték. Leletekből megállapíthatók a régi jelmezek. A görög *Vitruviusz*, *Plinius*szal egyidőben feljegyezte az akkori struktúrát. A trójai ásatásoknál 1700 körül sok minden került felszínre. *Schliemann* Henrik, akinek a felesége görög nő, vezeti az ásatásokat. Hét réteg kerül felszínre. Kiássák: *Herculanumot*, *Ninivét*, *Tróját*. Majolika falak. Magyarországra vonatkozólag csak egy csészét találnak.

Megállapították, hogy a jelmezeknél nagyon fontos a *stílusosság* és az *egyéniesség*. Háromféle különbség van a jelmezek között: 1. *helybeli*, 2. *időbeli*, 3. *költői* (eszményi) különbség. Nagyon fontos szerepet játszik az *ízlés*. Sokszor fordul elő ízléstelenség. Kétféle túlzás van: 1. történeti hűség, a szépség rovására, 2. mesterkélt szépség, a hűség rovására. Túlzás és elvész a korszerűség, amikor a múltban lejátszódó darabot modern ruhában adnak elő. Kivételt képeznek az olyan darabok, amelyek nincsenek időhöz kötve.

Egressy Gábornak van egy nagyszerű könyve, amelyben sok szó esik a jelmezeiről. Azt mondja pl.: „Legyen elég, hogy az illető jelmez az illető kornak az alapvonalait kifejezze. Oly mezben kívánjuk látni a színészt, ahogy azt a közönség elképzelni kívánja. A társadalmi különbségnek látszania kell. A *jelmez feladata a jellemzés*. A színek jellemével és a világítás hatásával a színésznek tisztában kell lennie. Az öltözet legkisebb része is jellemző legyen. A *színpadon semmi sincs magáért*.”

Mindig van egy nép, nemzet, amely a divatot vezeti. Ez azonban váltokozik és az uralom mindig más és más nemzet kezébe megy át.

Az ókorban a görög és római viselet volt az uralkodó. A XI. századtól a német és francia dominált. A XVI. század második felében a spanyol volt az uralkodó. A XVII. században a spanyolt felváltja a német. A 30 éves háború után Franciaország veszi át a divat vezetését és uralmát ezen a téren megtartotta egészen a mai napig.

A kosztümrajzolók, festők, tervezők az elmúlt 25—30 év alatt nagy fejlődést mutatnak és hasznos adalékokkal bővítették a jelmeztan feljegyzéseit. A nemzetek formálisan versenyeztek, hogy kik legyenek az irányítók. Az oroszok egyenlő versenyben futnak a németekkel. Az oroszoknál *Staniszlawszky* társulata már tipikusan orosz levegőt visz a színpadra. Ő a népies irány képviselője, míg *Jusnij* futurista, bár nem annyira, mint *Meyerhold*. *Jagileff* józanabb színekkel és formákkal, az operákban és balettben alkot újat, *Teyronnal* együtt, aki szintén ellensúlyozza *Meyerhold* ultrafuturizmusát.

A németeknél és angoloknál fantasztikus darabok elképzelése vezette a művészi fantáziát. *Shakespeare*, de különösen a történeti *Shakespeareon*, *Schilleren*, *Goethén* át egészen *George Piscator Kaiserig* sok friss színt hoznak a németek. Az angoloknál *Sullivan* operettjei: *Mikádó*, *Gésák*, termékenyítik meg a művész fantáziáját. A francia romantika és *Corneille*-, *Racine*-iskola után egy sereg modernizálás következett. A francia Operában megvalósítják a jelmezek terén, hogy a történeti igazság a formák szépségeivel egyesüljön.

Reinhardt, *Shakespeare*: „Szentivánéji álom” című munkájában törte meg a sablont és plasztikus díszletekkel épített színpadon karakterizálta a fantasztikus és történelmi darabokat. Ő 25—30 év alatt a legkülönbözőbb színpadi beállításokat és hatásokat érvényesítette. Hol fantasztikusan egyéni, hol abszolút a túlzásig történelmi. Ő a világítási effektusokkal párosult művészi kiállítást elevenné tette. Szoborszerű alakokkal, mint *Schiller* „Haramiák” című művének rendezésében is. A misztériumok divatja új életet hoz a színpadra és a jellemrajzolók ütereibe. Annyira jutottak a misztériumoknál, hogy felvették a versenyt az oberammergauikkal és mayningeniekkal is.

Magyar színpadon a jelmezek, beállítások, scenikai fogások kultusza elvezet bennünket *Oláh Gáborig*. Oláhnak az újszerű, praktikus és művészi felfogását teljesen szolgáló tehetsége, versenyképesse teszi a magyar díszlettervezést. *Pausperl* Teréz, a Nemzeti Színház mostani ruhatervezője, a legművészebb célt szeme előtt tartva (a Nemzeti Színház mai, erősen korlátok közé szorított körülményei között is), kiváló fantasztikus és történelmi jelmezeit viszi a kifinomult kritika elé. *Upor* Tibor pedig, karöltve *Pausperl*-tel és *Oláhh*al, olyan ötletesen építi a keretet, hogy

tehetsége, abszolút egyéni felfogása majdnem újitónak mondható. Ezek tehetsége mindenestre a színpadi beállítást, jelmezeket, díszleteket és világítást annyira a tiszta művészet céljaira használja fel, hogy kétségtelenül fejlődést mutatnak európai viszonylatokban is.

Egyiptom

Az egyiptológusok közül a legtekintélyesebbnek *Winkelmann* tarthatjuk (1767 „Őskori művészet“). Az egyiptomi napoleoni hadjáratok után tulajdonképpen ő volt az, aki Egyiptomot az archeológusok számára felfedezte. *Champollion* volt az első, aki a hieraglyphákat megfejtette, míg az *ékirás* megoldásának a dicsősége *Rawilson* és *Grottfeld* egyiptológusokat illeti. Ezek útján jutott az egyiptomi titkok birtokába az archeológia. Amulettek, scarabeus, memphisi barlang, karnaki, luxori, dendarnaki templomok, obeliszek, sphinxek, piramisok, bélkorsók, halottak könyve.

Az egyiptomiak legfőbb istene a nap volt. Ezt *sólyomfejű* istennek hívták és ez hitük szerint Osirisnak világított. Éjjel *kosfeje* volt az istenségnek. A nap a természetért ébred és nyugszik le, Osiris saját testéből újra feltámad.

Schäffer szerint az egyiptomiak voltak azok, akik először érezték meg az emberalakok felépítésének nemességét. Színeik a szivárvány színei voltak. Díszítésül a lóuszvirágot, scarabeust, pálmát és a papiruszlevelet használták. Jelvényeik voltak: az *ureus*: viperatestű, sasfejű abroncs. Ez a fáraók és fáraónők jele (dísze) volt. Ezalatt a tipikus kendőt hordták. Kétféle koronájuk volt. Alsó-Egyiptomé piros volt és bőrből vagy fémből készült, zománczással. Felső-Egyiptomé fehér volt és nemezből készült. A két koronát később egyesítették. A királyok jele volt még a jogar, a bot és egy kereszthez hasonló jelvény, amelyet kezükben tartottak.

A harc idején a gyalogság lenkötényt viselt. Elöl bórszalag, amely fém-pikkelyekkel volt összeszegecselve. Hátul hosszabbított bórsapka, pikkelyekkel. Pajzsaik fölül domborúak és kerekék voltak, alul szegletesek. Felül lyuk volt, ahol kémlelték az ellenfél mozdulatait. A pajzsok előbb pálmalevelekből és bőrből, később fémből készültek. Harciszekereken is harcoltak. A fáraó csakis harciszekeren.

A főbírák az összes bírakra kötelező *fejtollon* kívül hordtak egy mellükre függesztett aranylapot, „Igazság, igazságot“ felírással. Az *Isis*-papok kopaszra nyírt fején tehénszarv volt.

Az egyiptomiak rengeteg szépítőszert használtak. Az előkelők olajjal sárgára festették magukat. Arcukon az ereket

kékre. Szemeiket feketével, ahogy ma. *Hennát* használnak. A férfiak a kiborotvált szemöldökeik helyét zölddel rajzolják meg.

A halottakat bebalzsamozzák. Óriási a halottkultusz. Errevalók a piramisok is.

Etíópia

Az etiopiaiak, mint az egyiptomiak rabszolgái, sokat vettek át uraik öltözködéséből. A férfiak hosszú és szimpla kötényt hordtak. Vállukon keresztül övet tettek. A nők ruhája elől hosszabb volt és *raffolták*. Rengeteg ékszer viseltek. A harcosok a mellükön keresztülvetett körszalagekat hordanak, amely mellvédőül szolgál. Ezt gallér vagy vállpánt tartja. Gyász esetén mell alatt megkötött fehér leplet viseltek.

Asszír

Az első komoly adatok *Richtől* erednek. Később *Kerporter*, majd egy francia expedíció, *Fraissel—Oppert—Thomas* és a németek, akik Babillon hármass dombját felfedezik, szolgálnak útmutató adatokkal Asszír művészetére vonatkozólag. Istenrendszerük a napnak a kultusza volt. Szent városaik voltak. Az ásatások alkalmával 60.000 ékírást téglákra került felszínre. Építőanyaguk a silány téglák voltak (agyag). *Ninive* az asszír művészet remeke. Szobrászatuk vallásos jellegű. Kerámia. Fayance. Rendkívül sok bronztárgy maradt, mint dokumentum. Elefántcsont- és kőeszközök. A legtöbb emlék *Sargos* várából került elő. Oszlopcsarnokaik nem voltak. Cédrusboltozat, faoszlopok, gipszburkolat. Kr. e. 606-ban a *méd* feldúlja Asszíriát és ezzel véget ér az asszír művészet.

Aegae és Kréta

Kyrosz 559-ben legyőzi *Astyages* méd királyt és így a perzsa birodalom mindössze kétszáz esztendővel él. A méd uralmának is rövidesen vége szakad, mert *Nagy Sándor* 330-ban legyőzi őket.

Emlékeink a *médekről* a sziklareliefek, amelyeknek művészi formái *ion* hatást mutatnak.

Architektúrájukban az agyagtégla és kőnek van nagy szerepe, a főépítőanyagnak, a fán kívül. A fa adja a mindenütt domináló oszlopokhoz az anyagot. Építészetük legfőbb alkotóeleme az *oszlop*, amellyel még lakóházaikat is zsúfolásig ékítették. Szokásos díszük az *egyszarvú oroszlán* és a *bika*. Ezeket az emlékeket *Persepolisben* és *Susában* találták és ott is láthatók.

Templomaik nem voltak, így építészetük világi és istenrendszerhez kötve nincs. Vallásuk a tűzimádás. Főistenük a jó és rossz (tehát dualisztikus istenség), a nap. Szabad oltáraik voltak, speciális *méd* ornamentika nélkül. Három nagy városuk közül *Sasargadearet* Kyros építette (cellaalakú sírja is itt van), *Persepolist* pedig *Daraios*. *Susa* építője ismeretlen. Művészeti emlékeik: monumentális lépcsőzetek, kimondhatatlanul óriási faoszlopsorozattal (*Persepolis*). (Xerxes-kapun át a százoszlopos tér.) Zománctégla, relif, pecséthengerek és ruhák a relifek tanúsága szerint. Az achammenidák korszaka tehát nem tart kétszáz évnél tovább és így Nagy Sándor után a *prae hellenisztikus* szasszanidák kora következik. Ez három korszakra oszlik: 1. *Mykénei*, 2. *Krétai*, 3. *Argosi* korra. Mykénei vagy vaskor, krétai vagy bronzkor. Ez a kisázsiai fejlődés Krétán kezdődött és Pelepponesosban végződött. Ezideig úgy gondolták, hogy ez a művészet is görög. Schliemann ásatásai azonban bebizonyították, hogy ez a művészet *aegeai*. Trója feltárt rétegeiben *nyolc* település látható. Schliemann szerint a második réteg Homeros Trójája, valószínűbb azonban, hogy ennek a *hatodik* réteg felel meg és a *nyolcadik* a görög Ilion. A mai Róma Ilium-Novója a *kilencedik* rétegre épült.

Az aegeai művészet

A vallásuk természetimádók és legfelsőbb istenük a nő. Vallásuk egyik eleme a halottégetés, amelynek kultusza még a nőnél, a *maga-maternél* is több művészi anyagot szolgál. Hamuvedrek, urnák legfőbb művészi emlékeik közé tartoznak. A nagy Homeros így ír a halottégetésről:

Holnap virradóra a harcról tegyük le,
Ökröt, öszvért akkor fogjunk szekerünkbe,
Hordjuk össze őket (valakik elestek),
Házunk közelében égessük a testet,
Így a csontokat a maradéknak szánva
Adhatjuk, ha visszajuthatunk hazánkba.

Építészetük a vallásos és prófán között áll, de inkább templomszerűek. Művészetük híjjával van minden misztikumnak. Főbb elemei a kerámia, ötvösmunka, *kisplasztika* és a *monumentális* szobrászat egyaránt. A művészetük különben *figurális*. Kicsiny, derékig meztelen, krinolinszerű ruhába öltöztetett nőalak az istenük, fején kalappal és kígyókkal a két kezében ábrázolják.

A *svédek* 1926-ban kezdik *Mykénét* feltárni. (A feltárás még ma is tart.) Legelső feltáráskor egy *aranycsészét* találtak, ez őrzi a kígyóistennő figuráját leghívebben. Az ásatások aranyékszereket, bronzkardokat, halotti maszkokat, arany és ezüst figurákat, félnemes kövekből pecsétnyomókat hoznak napvilágra

és bizonyítják, hogy *Priamus* művészete Trójában fölülmulta az összes kincsek művészetét.

Aegeat öt néptörzs lakta és Homeros Odysszeája szerint Trója, Tirus és Mykéne erődítménnyel, akropolissal voltak körülvéve. Építészetük egyik remeke a *Megaron*, melyet Homeros így énekel meg:

Hector meg Paris hazafelé váltott,
Melyet maga Paris ékesre csinált ott,
Mert gazdag volt Trója mives emberekben,
Kik nekik házat szereztek remekben.
Ágyasház, palota, pítvar együtt rendén
A Priamos s Hector hajlékai mentén.

A *Megaron*, mint általában építészetük: fa. Így természetes, hogy a városok tűzvész által pusztultak el. Az argosi síkra épített *Mykénét* először *Schliemann* ásta fel 1876-ban. Illinos városa is itt volt, amelyet állítólag a Mynotaurus labirintusán át lehetett megközelíteni. Itt agyagedényeket találtak és fayence-munkákat, amely minden bizonnyal a görög vázaművészetnek is óriási anyagot adott.

Görögország

Görögország halhatatlanságát művészei, színészei és bölcsészei keresztül látjuk teljes virágában. Az a verseny, amely a hét város hatalmának vagy egyesülésének korlátlan felsőbb-ségét célozza, adja meg az erőt a hegemonia elnyeréséhez.

V. század. Az ötödik század Hellas számára a küzdelmek láncolata. A perzsa háborúk kora ez és egyben a művészet fellendülésének a korszaka is. Az attikai *ércöntés* és az *ércszobrászat* nagy lendületet kap, főcél azonban Zeus templomának a fölépítése. Szobrászatukban már nyoma sincs az aprólékosságnak. Formaadásban a mai modern törekvésekhez hasonlítható, mert a haj, izomzat, ruharedők kezelése nyers, nagyvonalú. A test legtöbbször meztelen. A legvitatottabb téma az ókor művészetében a szobrok, díszek elemzése volt. Ekkor tartják meg az *Olympiást*, amelyet *Pausanias* ír meg először.

Perikles kora. Athén. *Perikles* alkotó ereje visszavarázsolja az *Akropolist*. Ez már új formájában nem erődítmény, hanem Athén szent hegye. A rekonstrukció hatalmas munkáját *Pheidias* és *Schtronos* végezte. Itt van Pallas Athéne temploma, a *Parthenon*. (Ez a *Parthenon* nagy változásokon megy keresztül. A középkorban keresztény templom. 1458 után pedig török mecset. 1867-ben a velenceiek bombázzák szét. Még romjaiban is az antik művészet remeke és rekonstrukciója napjainkban folyamatban van.) Itt van még az *Erechteion* is. Dór művészi remek a *Panthenon*, a dór stíl súlyossága nélkül. Az Akropolis legszebb része a Nike-templom és az ion stílusban épült *Erechteion* szentély.

melynek egyik díszén az oszlopokat női alakok (kariatidák) helyettesítik. A Parthenonban állott *Pheidias* hatalmas alkotása, az Athene-szobor, amely nagyrészen aranyból és elefántcsontból állt.

A peloponnésosi háború után elesik Athén és szobrászata leveti a korlátozottságot, az emberi alak felszabadul, a testábrázolása ritmikus. *Pythagoras* és iskolája már elveti a frontális elvet és érvényesül a *kerekplasztika* az ércszobrok pompás formáiban. Három nagy szobrász vetélkedik: *Pheidias*, *Hlyron* és *Polykleitos*. Pallas Athéné és Zeus szobra *Pleidias* műve. Hera szobra és az Amazon-szobor *Polykleitos* munkája. Későbbi nagy szobrászaik *Praxiteles* és *Pythagoras*. Nagy íróik: *Plinius* és *Pausanias*.

A németek által kiásott *Rhodosban* és *Pergamonban* éli a művészet utolsó fellobanását. (A pergamoni Zeus-oltár és a haladokló Gallus.) Híres szobrászaik: *Hemogenes*, *Polydoros* és *Chares*. (Az emlékeket *Remann* és *Conez* tárták fel.) Bölcseik: *Sokrates* és *Platon*. Drámaíróik: *Aischylos*, *Sophokles* és *Euripides*. Vigjátékíróik: *Aristophanes* és *Plautus*.

Művészeti összefoglalás: A monumentális hatás titka nem a felfokozott méretekben, hanem az arányok művészetében rejlik. (Egyiptomé még távlat nélküli monumentalitás.) A krétai írások megfajtetlenek és így csak művészettörténeti emlékekből következtethetünk arra, hogy a görög művészet a *dór vándorlások* korából származik. A dór művészet alapját *Siciliában* találjuk, *Palermóban* és *Alsó-Itáliában*. Még telítve van *szaracén* elemekkel. Átveszik a *Megaront*. Négyszögletes terem, duzzadó faoszlopok, oszlopos előcsarnok és oszlopos cella. Ez a művészet fénykorát a perzsa háborúktól Nagy Sándor haláláig éli.

A görög művészetnek három uralkodó stílusa van. A *dór*, *ion* és a *korinthusi*.

Dór (Peleponeszosban). *Egyszerűség*, *komolyság*, *szigorú rendszeresség* és a *mértaníság*.

Lépcsős templomok. Céljuk: kiemelni a művészetet a valóságból. Lépcsők legfelső alapján talpazat nélküli oszlopok. Elvont formák, frizek. Ilyen stílusban épült a Parthenon.

Ion (Kisázsia) *ötletes gazdagság*.

Keleti, egyiptomi hatás.

Háromtagú oszlopalap. Oszlopfők, csigaalakú fonódással. Frizek. Domborművek. Emberi alak alkalmazása. Ion stílusú az Erechteion.

Korinthus (V. század II. fele). *Növénykehely-alakú oszlopfők*.

Fedőlap támasztóeleme az inda. Ilyen az Apolló-templom. Accantus-levéllal díszítik. A templomok és ilyen stílusú épületekben nagy szerepet játszik a kiáramló fény. Színezik. A merőleges vonalakat kézzel, a vízszinteseket vörössel. (Egyiptomra emlékeztet.) Az athenei Parthenon és az olimpusi Zeus szintén ennek a stílusnak a remekei.

Az etruszk-művészet

Míg Görögországban az archaikus-művészet virágkorát éli, addig Közép-Itáliában (Rómától északra), Etruriában kifejlődik az úgynevezett *kisplasztika*. Kerámia, fayance, főleg pedig ötvös-művészet. Pompás ékszerek. Innen valók a híres *buccero*-vázák is, amelynek főérdekessége a fekete színében rejlik. Tompessók sírdombok, hamvvedrek és urnák. Az etruszkművészet legkiválóbb alkotása a *capitoliumi farkas*. Befolyást gyakorolt ez a művészet a római művészetre is.

Róma

A görögöket az ideális szellem vezette a művészetben. A rómaiakat a gyakorlatiasság, a praktikum. A római építészetben nagyon fontos szerepet játszott a boltív, boltozat és kupola, amelyek feleslegessé tették az oszlopot. A görög szobrászatot és festészetet a magasabbrendű ember eszméje irányította. Ez a tökéletesség utáni vágy teremtette meg az eszményi típusok egész sorozatát. A rómaiak nem idealizáltak. A római festészet és szobrászat az életet szolgálta. Legsajátosabb tárgyköre a történelem. Arckép, — portrait-festészet. Képek és domborművek harci jeleket ábrázolnak. A portráik alapjául a halotti maszkok szolgáltak. Ezek az atriumban voltak elhelyezve.

A művészetek gyakorlására a görögök hatása tette őket képessé. A görögök első közvetítői az etruszkok voltak, akikről az építészetet vették át. A görög bölcsek és művészek megtelepednek a római birodalomban. K. e. a II. és I. században már utánozzák és másolják a görög szobrokat Rómában. A római építészet csak görög mestereket ismert. Építészetük egyik sajátossága lépcsőzet (*podium*) még oszlopos előcsarnokkal. Ósitáliai etruszk. Legnagyobb hatású a korinthusi stílus, amely kiszorította a *dort* és *iont*, amit először használtak, azaz utánoztak. Újítás volt a nagy udvar tornyos előcsarnokkal való ellátása.

A házakban van egy ebédlő és kisebb csarnok. Belülről felsővilágításuk volt. Később görög hatás által a lakóház tágas előcsarnokkal bővült. Ilyen emléket találunk Pompejban. Alag-sorok és erkélyek nyíltak az utcára. Ez lett a palotaépítészet alapja. *Ostia* volt az ősi városuk. Villaépítkezés is volt már. Fejlett kertészetük volt a rómaiaknak. Nyírott fák és bokrok. Palatinuson épült palotákban a szobákat márvánnyal borították. Voltak *terek* (forumok). Összeköttetést létesítenek a régi forum és a Mars-mező között.

Múzsák

Kalliope: szép hang. Egy író táblával ábrázolják.

Clio: a történetírás műzsája. Papírtekerccsel ábrázolják.

Melpomene: az ének műzsája. Tragikus álarccal.

Thalia: jókedv műzsája. Kómikum.

Uránia: az égboltozat. Globusszal ábrázolják.

Terpsiohe: tánc műzsája. Lanttal.

Erato: a szerelem műzsája. Kis lanttal.

Euterphe: a líra műzsája. Fuvolával.

Polyhimnia: a himnusz műzsája. Fátyolos alak.

A római birodalom megdőlése után kezd kialakulni az, amit mi nemcsak földrajzi alapon, hanem különös mély kultúrális értelemmel Európának nevezünk. Az európaiság fogalmát Paul Valéry úgy igyekezett megállapítani, hogy: „Mindenütt, ahol a történelem folyamán három befolyás tért hódított, úgymint Róma, a kereszténység és a görög szellem; ahol Cézár és Vergilius; Mózes és Szent Pál; Aristoteles és Plato nevei együttes tekintélyben jelentkeznek: ott van Európa.”

Keresztény őskor

A római császárság nagyszerű művészetének árnyékában egy egészen más művészet kezd szárnyait bontogatni. Ezt a keresztény antik művészetnek nevezték. Típusa a *barlangművészet*, melynek értéke az archeologia szempontjából lett fontos. A keresztény művészet nagyszerű sajátos kibontakozása, Rómánál is megkapóbban érvényesül Itália más városaiban.

Ravenna lett a nyugat-római birodalom székhelye. Magába Rómába is behatolnak a bizánci befolyások. Ravenna lett a *keleti és nyugati* művészet ütközőpontja. A ravennai stílus gazdagságában főhelyet foglalnak el a kék és aranyhátterű mozaikmunkák. Ennek a stíluskeverékeknek a főjellemvonásai: a *klasszikus szépségideál öröksége*, az *erős kifejezésre való törekvés*, a *szertartássosság* és a *dogmatikus gondolatok hangsúlyozása*.

Sírkápolnák, szarkofágok, mozaikfalak és szoborművek, (ez utóbbiról alig maradt emlék, pl. laterani múzeum „Jó pásztor”) híven mutatják ennek a kornak stílusát. Az új templom-stílus a *bazilika*. Az elefántesontfaragást, mint a hellenisztikus kor kedvelt technikáját, a keresztény művészet saját céljaira használja fel. Bizáncban a klasszikus hagyományok és intézmények, a kereszténység különböző formái, az újraébredt kelet hatásai, a kultúra és művészet új jelenségében egyesülnek. A keleti országok történetének megismerése nélkül, ugyanolyan kevésbé érthető meg Bizánc, mint Róma, az oda átszármazott elemek megismerése nélkül.

A bizánci művészetnek, az ókor keresztény gondolkodásának legproblematisabb kifejezője még ma is, az isteni bölcsesség *Hagia Szofia* templommla. Ennek az építését *Nagy Konstantin* kezdte meg és *Justinianus* császár fejezte be.

A bizánciak könyvfestése, zsoltárfestése, miniatürfestészete kiváló, bár a szöveggel laza összefüggésben van. Bizáncra jellemző a miniatürfestészet. A kisméretű fafaragás és plasztikára való törekvés. A kiplasztika egysíkban való ábrázolása a dom-borművekre szorítkozik. Híres példa a *ravennai szószék*. Ural-kodó műfaj a *trittichon* (hármasszentkép). Ezeknek alakjai mindjobban eltávolodnak a testiségtől, megnyúlnak, légiesek, mondhatnók inpositívek lesznek. Nyugaton ennek a kiplasztiká-nak a tökéletesítése nagy bámulatot keltett. A *távol* keletről szár-mazó rekeszesz zománc-képművészet teljes virágát itt és ekkor éli. Semmi pozitív, földies, semmi reális nincs az isteni vagy feje-delmi alakok ábrázolásában. Ilyenek pl.: a *velencei palla-doro*, vagy *Monomacos Konstantin császárnak* a Nemzeti Múzeumban lévő alakjai, amelyek koronáját ékesítették. *Összegezve*: A mű-vészet átalakult, minden az emberi test szépségkultuszának a megtagadása. A rekeszes zománc szimbóluma lett a bizánci kul-túrának.

Kibontakozás

Kimondhatatlanul fontos események, hallatlan megrázkód-tatások hosszú évszázadjai választják el az *antik-kultúra* befeje-zését, az úgynevezett *román-művészet* fellépésétől. Ez az ezredik év táján következik be. Művészi szempontból Róma megszűnt továbbfejlődni, újat teremteni. A népvándorlások kora, a népek nomád életformáinak a megváltozása hozták meg az *ősi* germán betelepülést és a francia birodalom újjáalakulását. A latin nyelv bomlásával a beszivárgó elemek román nyelvekké alakulnak.

Európa művészete a keresztény egyházművészet. Tagad-hatatlan, hogy a vallásos idealizmus mögött ott lappang a termé-szet hű ábrázolása is, de nem kerekedik felül. Nagy általánosság-ban ez a középkori művészet alapja.

A germán és kelta vér új elemekkel gyarapítja az átöröklött vért. A germán állatornamentika elenyészik a vallás kompozíciói-ban. A lovagi kultúra a középkor virága. A csúcsíves építkezési mód (gót), amely Franciaországból indul ki, nemzetközivé lesz.

Az első évezred utolsó századai a *Karolingok* és *Ottók* kora. A kereszténységet erőszakosan terjesztő Nagy Károly korát, (klasszicizmus hajhászatot.) Karoling-renaissancenak nevezték. Ilyen típusú a *ravennai saint Vitale* templom. Nagy Károly alatt a toronyépítés, főkapúképzés, mint eddig megoldhatatlan pro-bléma jutott ismét előtérbe, Michel Angelo interpretációjában

éri el ez a művészet a tetőfokát. Az Alpoktól északra ismét a kislasztika jelzi a középkori szobrászatot. Itáliában a kőszobrászat új formája bukkan fel; szentély-korlátok, carboriumok (keresztelő urnák), oltárok, püspöki trónszék, keresztelőmedencék, oszlopok, pillérek és ezeknek díszai a szalagfonadékok és az indák jellemző középkori művészeti típusok. A VII. és VIII. század művészete. Franciaországba hatol be, mint művészeti stílus, bár egyes művek már Spanyolországban is találhatók. Európa a IX. században a művészeti *Sturm* és *Drang* korszakát éli. A román építészetnek a szászföldön van egyik főfészke és innen terjedt tovább Németországba.

Jellemző az európai fejlődésre, hogy ezt a jelentkező új irányt barbárnak nevezik és a művészetet magát gótikusnak csúfolták. Ez ugyanakkor történik, amikor a formák egy új iránya indul nemzetközi útjára. Mindenütt érezték annak a szükségét, hogy a román boltozatot szerkezeti fogyatékoságától meg kell szabadítani. Látták, hogy a templomhajók pilléreinek nyomottságát egyetlen lehetőséggel, a *támasztóívekkel* lehet csak levegőhöz juttatni. A gótika két eszköze a *támasztóív* és a *bor-dásboltozat*. A reimsi egyház és a Notre Dame így épült. A XII. században Franciaország északi része (a flamandok) tökéletesítette ezt. A XIII. század grandsiècelje Szent Lajos kora az a kor, ahol ez a művészet eléri a tökéletesség tetőpontját. Normandiában az Anjouk csak részleteket vesznek át. 1218-ban az egyházakat rettenetes tűzvészek pusztították. Franciaországban ugyanekkor a monumentalitás szobrászata indul el. A lombárdiai kapuzat-stílus. Mindezek dacára a gótikus építészet nyeri el a hegemoniát Európában. Angliában, Spanyolországban és a többi országokban előáll az átmenetek kora. Magyarországon hasonló a helyzet, a legerősebb a francia befolyás.

II. RÉSZ

A gót és gót-átmeneti építészeti stílus *Magyarországon* a francia stílus befolyása a legerősebb. Az úgynevezett *átmeneti stílus* kiváló műveket hozott létre.

Az ország *keresztény művészete* különböző külföldi behatások alatt érdekes fejlődést mutatott fel, de ezeknek csak romjai maradtak fenn, amelyből csak sejteni lehet, de világos képet nem tudunk alkotni.

1092 után föllendül az építkezési kedv, fejlettebb lesz az ízlés. A székesfehérvári és a kalocsai első székesegyház háromhajósak, laposmennyezetű, egyapsisos bazilikák. A XII. században átalakították; a töredékek lombard mesterekre vallanak.

III. Béla korától kezdve a magyar művészet virágkorát éli.

A francia befolyás leginkább jelentkezik a kalocsai *második* székesegyházon, amelyet II. Béla korában építenek.

A Cisterciták és Benedek-rendiekén át, fejlődött a francia stílus.

Kronológiai szempontból az első a lébényi (Moson megye), a pannonthalmi, ezek az „átmeneti“ kort jelzik.

A XIII. század *második* feléből a *jáki* 1256-ban, itt kezdődik a kapu díszes kivitele, *Alsó-Ausztriában a bécsújhelyi Boldogasszony*, a *bécsi Szent István* és a XIII. század elején elkezdett *zsámbéki* templom díszes kapuikkal.

1235—1282-ben épül a marburgi Magy. Sz. Erzsébet temploma, — ugyanebben az időben építik fel a bécsi Szent István tornyát, már a kölni dóm behatása alatt.

Angolország már az érett franciára támaszkodik a *Westminster*-i apátsági és *yorki* templomoknál, de a belső bordák rendszerét *dísznek* használja fel, ebből lesz az ő decorated styl-je, ami azután visszahat Franciaországra.

A csillag- és hálóboltozat a *késői gótika* jellemző vonása.

Az Ille de France-ból elterjedt építési mód továbbfejlődve, a plasztikus szobrászatot használja fel, úgy hogy a kapu ívei között alakok jelennek meg.

Magyarországon az őriszentpéteri, a horpácsi, bényi (Esztergom megye), ócsai (Pest mellett) nevezetesebbek. *Villard de Honnecourt* följegyzései szerint (Párizs) a tatárjárás után járt Magyarországon.

A gyulafehérvárit a *Saint-Die*-beli *János mester* állítja helyre a XIII. században.

A XIII. század közepe a gótika diadala! Németországban a trieri Boldogasszony temploma az első teljes gót.

A kölni 1250 táján épült, fölfelé törő, áttört tornyokkal. — eltérően a francia gót csonka tornyaitól, — alakok jelennek meg díszítésképpen, de minden hasonlatosság nélkül, míg 1271-ben Arragoniai Izabellának, III. Fülöp király feleségének elhalálozásakor már — halotti maszkot vesznek fel és 1300-ban a király valóságos képmását faragják sírkövére Saint-Denis-ben.

Courajod azt mondja, hogy 1340—1400 között V. Károly alatt ment végbe a roppant fordulat, amely átalakítja a művészet alapját.

A háborúktól megkímélt Burgund-ban játszódik le és fontos szerepet juttat az északi művészeknek. A germán bensőség új tartalmat ad a francia formáknak. Dijonba Németalföldről jön a realizmus, ezek mesterei Claus Sluter, — Jean de Marville, bátor Fülöp burgundi herceg szobrászának utódjaként.

Leghíresebb alkotása a „Mózes kútja“. Az alakok hosszú és bő, leomló ruhákkal, a legapróbb részletig korhűen ábrázolva.

Nicolas von Leyden a késői középkorra átviszi Sluter realitását; a XV. században, Bécsben, III. Frigyes császár síremlékét a Szent István templomban felállítja.

Az építészet a XIV. században új elemekkel felfrissíti a „transcedentális“ felfogást.

A XV. század a „lángoló“ kor „Styl flamboyant“ kora, — tornyocskák, csillag- és hálóboltozatok, csipkeszerű áttörésekkel; ilyenek az Ypern-i posztócsarnok, a Löwen-i városháza és a Loir-menti kastélyok.

Ennek a stílusnak megfelel a spanyol „estilo florido“, de ennek a mór „mudejar“-stílus késői rezgései sajátos színt adnak.

Németországban ekkor alakul ki a Tryptychonokra visszamenő szárnyas oltár, amely Svédországban, Lengyelországban és Magyarországon virágzik. Ennek megteremtői a tiroli Michael Pacher, Hans Multscher, Veit Stoss, aki talán magyar származású, valamint Tilman és Riemonschneider. Egykorúak Lőcsei Pál és a kassai István mesterek. A XIV. századtól a XVI. század elejéig, a mohácsi vészig gyökeret vert, amely Mátyas reneszánsz intermezzója után, a gótikus művészet véget ér! Hazánkban mint díszítő szobrászok, Kolozsvári Márton és György művészete sok szépet alkotott 1370 körül, de ezek eltűntek, csak az 1373-ban, a prágai Hradsinban levő Szent György szobra áll fenn, mint az egész európai művészet ezen korbéli remeke.

Olasz legenda

A középkori legendák egyszerű szavával beszél Lorenzo Ghiberti, a XIV. század első felének nagy mestere.

„Constantin császár idejével kezdődik a művészet halála.“

Bizánc próbálkozik a festészettel, de azok vajmi gyengék.

Az egykorú pásztorfiú, *Gioto*, *Cimabue* tanítványa alapítja meg az új festészetet. A művészet haláláról és újjáébredéséről szóló elmélet, a reneszánsz fogalma, nem az antik művészet születik újjá, hanem — maga a művészet!

E kor művészeinek történetét *Vasari* írja meg.

Egyéni művészek időrendben *Nicola de Pisano* (1215-ben), a kis plasztikai stílus legyőzője, ennek tanítványai közül fia, *Giovanni da Pisano* a legjobb (1250—1320), a pistójai *S. Andrea* templom szószékének alkotója.

Itáliában nincs átmeneti stílus, de igazi gótika sem, de készséggel veszi át a csúcsíves építkezés előnyeit.

Itáliában a gótika nem okozott forradalmat és behódolást a külföldnek, ő a román művészet útján marad.

Náluk a „*campanille*“ nem szerves része a főépületnek, — külön áll.

Közép-Itália a XIII. században, a kölni székesegyházzal egy időben, építi az *Assisi Szent Ferenc* templomot.

A firenzei székesegyházat 1252—1300-ig *Arnolfo di Cambio* építi. *Burckhard* így jellemzi: „Kevés és vékony pillér, akkora tereket foglal magába, minőket még *sohasem* boltoztak be ily kevés támasztó tag nélkül.“

Az *Orvieto*-t 1310-től *Lorenzo Martini* készíti.

Minél északabbra megyünk, ott már komolyabban veszik a gótikát.

Velencében a XIII. században építik a *Frarit* és *S. S. Giovanni* a *Paolot*, de kivált *világi építészetben*, keleti behatások alatt, egy speciális gót fejlődik ki; ehhez hozzájárult a rendelkezésükre álló anyag is.

A *közép olasz városok* várszerű kőépületeit az anyag okozza; a *Firenzei Palazzo Vecchi*: *Arnolfo di Cambio* műve.

Az assisi templom az első gót építészeti templom *Itáliában*, belsejük síma és freskókkal van díszítve. Első festőjük *Cimabue* (neve *Cenne di Pope*, 1240—1302), továbbá *Duccio di Buoninsegna*, *Pietro Cavallini*, *Jacopo Torriti*, *Filippo Rusuti*, *GiOTTO di Bondone* (1266—1336), aki a középkori spiritualizmus legmagasabb festői megtestesülését adja. Korszakalkotó tanítványai és kortársai: *Taddeo Gaddi* *Andrea da Firenze*, *Ambrogio Lorenzetti*, *Nardo di Cione*, *Spinello Aratino*, *Antonio Veneziano*, *Simone Martini* (1344-ben halt meg) és *Tomassso de Modena*, akik *Csehországban* is dolgoztak.

A *Trecento* Felsőolaszországból átszívárgott *Tirolba* és *Stájerén* keresztül *Magyarországba*, itt *Aquila János Vas* és *Zala megyékben* levő, kezével jegyzett képei a veleméri, muraszombati, tótlaki és a battonyai templomokban látható.

Orcagna (*Andrea di Cione*) a firenzei *Orsanmichele* oltárának híres tabernakulumát készítette.

Észak- és Déleurlópa

A XV. század 20-as éveiben a Van Eyck-testvérek a genti oltárt festik, mikor *Masaccio* Firenzében a Carminet.

Az építészetben az antik formák felhasználása jut érvényre, míg az ábrázoló művészetben a természet hű ábrázolása adja meg a tartalmat.

Massaccio fiatalon hal meg, munkáit San van Eyck folytatja és fejezi be.

Mestere *Masolino* (1383—1447), aki ozorai Pipo szolgáltatában Magyarországon is működik.

Az irodalomban párhuzamos a humanizmus kezdete.

Szobrászat terén *Donatello* (1386—1466); tőle indul ki a „puttó“, a quattrocento kedvelt motívuma; bronz „Dávid“-ja az első meztelen szobor.

A festészetben *Andrea del Castagno*, *Paolo Ucceló*, *Fra Giovanni da Fiesole*, *Fra Filippó Lippi*, *Benezzo Gazzoli*, *Alesso Baldovinetti*, *Cosimo Roselli*, *Sandro Boticelli* 1459—504-ig

A kis plasztika terén *Piero* és *Antonio Pollajuolo*, a szobrászat és ötvösség terén *Verrocchio* Firenzében.

Umbriában *Piero della Francescától*, *Felső-Itáliában* pedig *Montegnától* indul ki a világosság.

Piero Francesca tanítványa, *Melozzo da Forli*, *Rómában* működik.

Milánóban *Vincenzo Foppa*.

Páviában *Ambrogio Borgengogne*.

Ferrarában *Cosimo Turra*.

Bolognában *Lorenzo Costa*.

Umbriában *Giovanni Santi* (Rafael atya).

Peruggiában *Pietro Peruggino*.

Páduában *Antonello de Messina*.

Muránóban a mozaik terén *Carlo Crivelli* alkot, mester-műveket.

Velencében a *Bellini*-testvérek műhelye képviseli a velencei festészet kibontakozását.

Az építészet egy csapásra szakít a multtal és új stílussal áll elő.

A stílusalkotó forradalom megindítója *Filippo Brüneleschi* (1377—1446). Firenze az új gondolatok gócpontja.

Neves művei a *Pazzi kápolna* és az *Ospedaledegli Innocenti* stb.

A rusztika nagyszerű hatáseszközzé válik. Tanítványa *Michelozzo Michelozzi*.

A palotaművészet alkotója *Leon Battista Alberti*, a *Rucceltai* palotát építi, a század végén *Benedetto da Majano* a *Palazzo Strozzi*t (1442—1497).

Lombardiában, *Milánóban* működő *Averlino* (Filarete) a milánói *Ospedale Maggiore*t.

A sienai *Jacopo della Quercia* (1374—1438) állítható csak Donatello mellé.

A firenzei bronzkapu tervezetével *Lorenzo Ghiberti* (1378—1455) nyerte meg a pályázatot.

E kor nagyszabású szobrászai sorában áll *Luca della Robbia* (1397—1482), színes terrakotta plasztika kezdeményezője, és családja, *Andrea* és *Giovanni della Robbia*.

A márványfaragás legfinomabb mestere *Desidero da Settignano*.

Az újabban sokat emlegetett *traui* *Giovanni Dalmata* (1445—1509), aki Mátyás király és Beatrix szolgálatában állott és a Bécsben levő szobraikat faragta, ehhez a körhöz tartozott a fiesolebeli *Andrea Ferucci* (1465—1526), aki az esztergomi Bakócz-kápolnát díszítő márványoltárt készíttette.

Itália hegemoniája

A XVI. század a „renaissance virágkora” (Hochrenaissance), nem jelent szakítást az előbbivel, de több benne az esztétikai ábrázolás.

Az átváltozott művészet úttörője, *Leonardo da Vinci*, a „Trallato della Pittura”-jában magyarázta meg.

Az átváltozott stílust 1500 körül Michel Angelo római „Piotá”-ja, Raffael Santi vatikáni freskói, a Szent Péter Bazilika új alapköveinek letétele és *Bramante* „tompietto”-ja a Montorion vezetik be Rómát — a halhatatlanságba.

A régi Róma emlékei megtermékenyítik és „klasszikusabbá” teszik stílusát.

Leonardo da Vinci (1452—1519) meglepi a világot az ő „sfumato”-jával (Monna Lisa). Amikor Milánóba költözik, Lodovico il Moro udvarába, ott festi meg az „Utolsó vacsora”-t.

Építészetben Donato Braccante (1444—1514), a *centrális bazilika* nagy építőmestere lesz, ami már Brüneleschivel kezdetét vette.

Festészetben Raffael Santi (1483—1520): Madonna del Granduca, Madonna a zöldben, pintyőkés Madonnája az Eszterházy-képtárban (Budapest), a római Madonnája, a Sedia és a drezdai Sixtusi Madonnája. Ez időtájt festi Buonarrotti a maga Doni-Madonnáját.

Lombardiában az új festészete Itáliának Leonardo hatása alatt új művészeket teremt Giovanni Boltraffio, Gaudenzio Ferrari, Correggio (Antonio Allegri (1481—1546) a leonardói sfumattóból, lágy árnyékokból kibontakozó alakjai nevezetesen (Chioroscuro).

Firenzében Andrea del Sarto (1486—1531) Giorgione (Giorgio Barbarelli (1478—1510) élénk színezéssel.

Tiziano Vecelli (1477—1576) cseresznyés Madonnája, Ég-földi szerelem.

Élete végével két festő tűnik fel: Tintoretto és Paolo Veronese; egyidőben vele Palma Vecchio, Dosso-Dossi, Sebastiano del Piombo, Tintoretto és *Greco* (Dominiceno Theotocupoli, 1547—1614), aki Toledóba kerül és Tizian tanítványa volt, belső diszpozíciójuk és szellemi irányuk folytán ellentétjei az előbbieknél, a barokk felé tendálnak, — túlzók.

Mint freskófestők Michel Angelo és Raffael mellett egykorúak Baccio Brandinelli, Baldazare Peruzzi (1481—1551) mint építész, aki Róma legszebb palotáját építette, a Palazzo Massimi, Bronzino (1503—1572), Giorgio Vasári (1511—1574) és Jacopo A. Sansovino (1460—1529).

Bramante és a vicenzai *Palladio*, ez a két név jelzi a reneszánsz első és utolsó nagy megnyilvánulásait.

Híres építészek még Antonio da Sangallo, Vignola, Galeazzo Alessi és Giacomo della Porta (1541—1608).

Palladio művészete hatalmas előretörése annak az áramlatnak, amely *Alberti* óta az olasz építészetben lappangott. Kiforrott példája a *velencei Redentore* temploma.

Vincenzo Seamozzi az ő nyomdokain építi ki és fejezi be a *Procuratie Nuova*-t a Piazza San Marcon.

A *quattrocento* Itáliáján kívül a többi európai állam nyugodtan szövögeti tovább a maga gótikájának fonálát.

Van Eyck-ben csúcsosodott ki a festészetük.

Franciaországban *Violet-le-Duce* mint nemzeti szerencsétlenséget említi az olasz befolyást.

VIII. Károly és XII. Lajos itáliai utazásai nyitják meg a *francia reneszánszt*, amit az ő nevük után neveznek el. *Magyarországon* olasz művészeket hívnak be, de csak harmadrendű csillagok telepednek le nálunk és pedig Chimenti Camicia, Aristotele Fioravante és Giovanni Dalmata, ezekkel magyarok is dolgoznak, de csak minták után. Mátyás király befolyására átveszik a legkorábbi és legegyszerűbb formáját. Az *olasz nagy-művészek szolgálatába állanak*, mint Filippino Lippi, Benedetto da Majeno, akiknek művészete importnak tekinthető.

Franciaországban I. Ferenc mohó olasz műpártolásáról sok anekdóta maradt fenn.

A kiszármazott másod- és harmadrendű művészek: Fra Giocondo (1433—1515), Rosso Fiorentino, Francesco Primaticcio, Németalföldről Jean Fouquet, Phippert Delorm (1512—1570). Lassan, lépésről-lépésre veszik át és egy sajátos „átmeneti” stílus lesz belőle a Loir-mentén.

Pierre Lescot (1510—1578) visszatér Olaszországból és átalakítja a Louvret.

Az *antwerpeni festészet* megújulásával vezető mestere, Quinton Massys lesz (1466—1530), továbbá Bernaert van Orley, Lucas van Seiden (1494—1534), az idősebb Pieter Bruege.

A németalföldi romanisták nemzedékével szemben áll a germán (Albrecht), *Albrecht Dürer* (1471—1528), Constanzában él Konrád Witz (1447 előtt hal meg).

Velencében, Kölnben: Wilhelm mester, „Németország legnagyobb festője“.

Hamburgban: Francke mester (1424).

Nürnbergben: Hans Pleydenwurff (1460), Michael Wolganut (1434—1519), Dürer tanítómestere.

Nördlingenben: Fridrich Herlin (1500-ban halt meg).

Ulmban: Hans Schüchlin és veje, Bartholome Zeitblom (1528).

Menningenben: Bernhard Striegel (1460—1528): II. Lajos magyar királyt és II. Ulászlót festette le.

Salzburgban: Rueland Frueauf.

Tirolban: Michael Pacher.

A rézmetszés a XV. század közepén lépett fel Itáliában és Németországban (Peintre-Graveur). *Dürer kortársai:* Matthias Grünewald (1470—1529), Hans Baldung, Albert Altdorfer, Lucas Cranach (1472—1553).

A német festészetben beállott fordulatot Dürer hozza létre; ezen kor művészei: ifj. Hans Holbein, Christoph Amberger, id. Hans Holbein, a nürnbergi Adam Krafft.

A bronzszobrászatot Vischer műhelye képviseli (1514-től 1575-ig).

Építészetben az új stílust Németországban a városházák mutatják, úgymint a kölni (1569) városháza, nyitott árkádjával.

Magyarországon: az olasz jellegű esztergomi Bakócz-kápolna, e stílus átformálódásával találkozunk Felső-Magyarországon, a német polgári behatással. A bártfai városháza, Lőcse, Késmárk, a friesi kastély, ezt nevezik „felsőmagyarországi reneszánsz“-nak, amely a XIV. században lép fel és a XIX. századig lényegében fennáll.

Barokk

A cinquecento művészetével szemben a test és lélek erős kifejezés irányában való felszabadulása, a *barokk-művészet*. Az olasz mellett a flammand, spanyol, német művészet lép fel „a maga tradicionális formáin felépítve“. Ezt a bonyolult helyzetet nehéz kibogozni; megkönnyíti a felfogást, ha egyes nemzetiségű mestereket állítunk előtérbe.

Lorenzo Bernini (1598—1680) Péter-Pál, Rubens (1577—1640), Jusep de Ribera (1588—1652), Diego Velazquez (1599—1660), Nicolas Poussin (1504—1665), Rembrandt van Rijn (1606—1666), Carlo Maderna (1556—1620), Giacomo della Porta (1541—1608), Martino Lunghi, Dominico Fontana (1543—1607), Francesco Borromini, aki Bernini vetélytársa volt és akit fele-

lőssé tettek a barokkért, Pietro da Cortona (1596—1669), Alessandro Algardi.

Rubens a XVII. században, 1600 elején látja először Rómát (abban az időben nagy művészeknek meg kellett Rómát látogatni, mert csakis ott nyerhette meg az ihletet, amely Michel Angeló, Raffael és a rómaiság lényéből fakad), Rómában működtek a Carracci-fivérek, Lodovico, Gostino és *Annibale*, ő játszotta a vezető szerepet a három fivér között.

Michelangelo da Carravaggio (1569—1609) naturalizmusa nagy port vert fel, hatása *Guido Reninél* szembetűnő. Guercino (Barbieri, 1591—1666), Dominichino (Zampieri, 1581—1641).

Visszatérve: Rubens antverpeni iskolájából kerültek ki, Jean Brugel, ifj Brugel, J. Davids de Hemm és Anthony von Dyck, baráti köre a két Teniers.

A *spanyol* szellem érvényülését *Ribera* jelenti, mestere Franciski di Ribalta (1555—1628).

A „*Buen-Retiro*“ művészei Vincente Carducho (1578—1638). A két Castillo, Murillo mestere, Francesco Pachero pedig Velasquez mestere és Francesco Herreza Juan de las Rocleas (1558—1625) tanítványa, Francesco Zurbaran (1598—1664) Velasquez első olaszországi útján Rómában találja Nicolas Poussint, Salvator Rosat és Claud Lorrain.

Hollandia neves mesterei Kaspar Netscher, Franz Hals (1580—1666), Jan Steen (1626—1679), Jan Vermeer von Delft (1632—75) Jakob van Ruijsdael (1628—82) 'sat.

Barokk és klasszícizmus

*Lorenzo Bernini*t mint építész, híressé teszi a római „colónádja.“

Az *osztrák* építészet mestere *Fischer von Erlach* (1656—1723) Guarino Guarini, (1624—85), Filippo Juvara (1685—1736).

Jaques Lemerrier XIII. Lajos építész, a Sorbonne-t építi, François Mansard és unokaöccse *Hardonin Mansard*, az *Invalidek-templomának* mestere Germain Soufflot (1709—80), a párizsi Pantheont építi.

A *londoni* Christopher Wren (1632—1723), a szent Pál-templomot.

A *spanyol* Juan de Herreza építi az *Escorialt*, az ő stílusát, nevére neveztek el.

Münchenben: Enrico Zuccali dolgozott.

Bécsben: Viscardi, Martinellik, J. L. Hildebrandt Savojai Eugen építész.

Drezdában: Gaetana Chiaveri, az udvari templomot, Georg Bähr, a Frauenkirchet, Daniel Pöppelmann (1667—1736), a Zwingert.

Németországban: Alexander Schlütter.

Würzburgban: Johann Balthazár Neumann, (1687—1735) az uralkodói kastélyt és freskóit Giovanni Battiste Tiepolo (1669—1770) festi meg.

A Versailles-i kastélyt Louis Levau kezdi építeni, Mansard folytatja és fejezi be.

E korra esik a *kertépítészet is*, Andre Leuôtze (1700), hatalmas tervei szerint.

A *Regence*-stílus az építészet más fázisa, a nehézkes barokk kecsesebbé válik. E kor építészei és dekorálói Robert le Cotte, (1735) Gilles Marie Appenzodt, Meissoniere, François Girardon (1715), Antoine Watteau Boucher, Fragonard.

I. Napoleon alatt Berthelemy, Vignon ((1762—1846) építi a *Madelaine*-t, Pierre François Fontaines (1761—1853) az *Are de Triomphe*-t, Anglia a XVIII. században *büszkélkedik nagy művészekkel* úgymint, William Hogart (1697—1764), Joshua Reynolds (1723—92), Thomas Gainsborough (1727—88, *Raeborn*, Hoppner és Lawrance, de e század *legnagyobb mestere a spanyol Francisco Goya* (1746—1828).

A középosztály művészete a polgári stylus.

Ez a szellem annak az osztálynak a szelleme, amely a francia forradalom és rövid Napoleoni korszak után következett, a „tiersétat“, a harmadik rend művészete.

A vagyon új formája, technika, nagyipar előretörése. Ezelőtt a művészet az egyház, fejedelmek, főnemesség művészete volt. Az új polgárságot a „Műveltség“ jelzi, a XIX. század a történelem, tudomány jegyében áll. E korszak szellemi iránya, a „romanticizmus.“

Delacroiff képei, Claude Monet pleinair-jei, az irodalom impresszionista szóvivője Zola.

Jaque Louis David (1748—1825), még az *Ancien-regiene-be vezet vissza*, tőle indul ki a *classicizált festészeti forma*, az *archeológiai ásatások* behatásaként.

Gros, Horace Vernet, Ingres, Delacroig Pzud'hon, Ary Scheber és Delaroche.

A belga Wappers nyomdokain halad Pilóty, Kaulbach, Feuerbach.

Bécsben Makart zárja le a történelmi festészetet.

Magyarországon Madarász Viktor, Than Mór, Székely Bertalan, Benczur. Egyes szálak visszanyúlnak a XVIII. századba, úgymint Greuze, Richter, Waldmüller, Knaus. Franz Deffregger, Barabás Borsos és Bihari Sándor.

A *fontainebleau*i erdőben lévő *Barbizon* faluban dolgozó tájképfestőket a „Barbizoni mesterek“ névvel jelöljük, — ők realisták, — ezekhez csatlakoztak Dupré, Corot, Millet, Courbet Pál László, Preller. Új irányt hoz Manet, ki Goyára és Zurbaránra

támaszkodik, *Monet* velasquezi optikával dolgozik, — impresszionista, — követők *Pissaro*, *Renoire*, *Degas*, *Munkácsy*, *Seibl*, *Szinyei-Merse*.

Neo impresszionisták *Seuzat*, *Signac*, *Rysselberg*.

A század legönállóbb mestere *Puvis de Chavannes*.

A pártönkivüliekhez tartozik *Böcklin*.

A szimbolistákhoz van *Gogh*.

A nagybányai iskola legkiforrtabb mestere *Ferenczy Károly*.

Ezután jött az *eszpresszionizmus*, ez önkényesen, a festő lelki élményét fejezi ki.

A XX. század elején a „cubizmus“, elvont formák, ritmikus kapcsolatban és *decorative színezésben* látja célját.

Az *impresszionizmus* százada nem kedvezett a szobrászatnak, (1831—1911), *Begas* barokkos művei, *Antoni Canova* a klasszikusban pengett ki, *Ferenczy István*, *Bartholome!* — *August Rodin*, realista, festői elfajulás.

Építészetben kiforrott stílus nincsen, innen-onnan, vesznek. *Schücker „Heilen“*, Magyarországon *Pollák* és *Hild* szintén azok.

A középkori stílusok felkarolása a *romanticizmussal* függ össze, ennek mestere, a francia *Violet-le-Duce*.

Magyarországon *Steindl*, *Schuleck*, kezdetben *Ybl* is az volt.

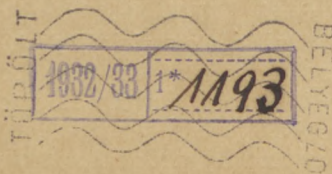
Nehezebben állapítható meg a „*Neorenaissance*“ létrejötte, *Godfried Semper* a kezdeményezője.

Magyarországon *Ybl*, operaháza az.

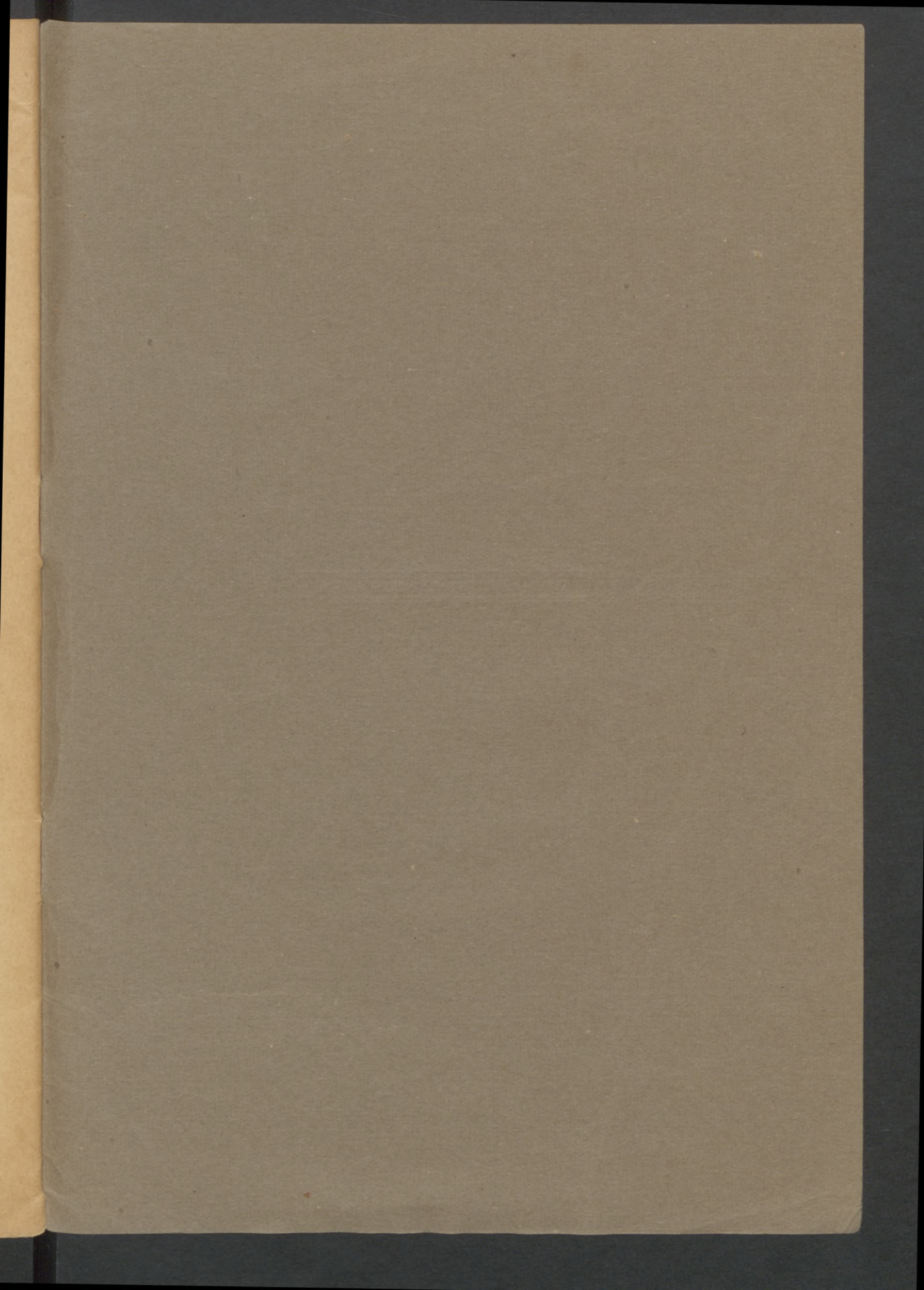
A *Neobarokk* Bécsből indul ki, a régi Bécs fénykorából és a „*Gründerzeit*“-ből, nálunk *Hausmann Lajos* nevéhez fűződik.

1900 körül a díszítő művészetből eredő „*Jugend*“ stíl. (*Secesszió*) dívik.

Magyarországon *Lechner Ödön* nemzeti architektúrát célzó tervei, *Postatakarék*, *Iparművészeti Múzeum* keletkeztek. Érdekes *Feszl Frigyes* önálló stílusa, amelyet törekedett meghonosítani, ez a „*Vigadó* épülete.“

BUDAPESTI HIRLAP NYOMDÁJA